



## **Bolgárkertészet Pécsen (irodalmi áttekintés)**

**Király I.**

Kaposújlak, 7522 Hunyadi J. u. 20.

### **ÖSSZEFOGLALÁS**

*A bolgár nemzetiségű kertészek először a XIX. század második felében érkeztek Magyarországra. A bolgárkertészet, mint fogalom - termelésük nyomán általánosan elfogadott lett - az öntözéses, szántóföldi konyhakertészetet jelenti. A Baranya megyei Pécs városában 1878-ban megtelepülő kertészek az első nemzedékhez tartoztak. Még az első világháborúig újabbak jöttek több hullámban. Termelésük igazodott a magyar étkezési szokásokhoz és jelentősen átalakult. A bolgárkertészet többféle kulturális hatás bélyegét viseli magán. Az öntözéses kertészet 5-6 ezer éves mezopotámiai hagyományát, a római kori, a török és természetesen azokat az éghajlati és természeti hatásokat, amelyekhez Bulgáriában alkalmazkodni kellett. A bolgárkertészet meggyökereztetése a magyar mezőgazdaságban progresszív lépés volt. A magyar városok konyhakerti árukkal történő ellátása azért volt olyan zavartalan és olcsó, mert a bolgárkertészek termelési technológiája nemcsak emelte a termelékenységet, hanem egységnyi területen tízszer annyi értéket termeltek, mint a magyar parasztok. Nagy szorgalmukat jól mutatja az a közgazdászok által feltárt tény, hogy a Monarchia Magyarországból évente 10 millió aranykoronát vittek ki úgy, hogy azt semmi sem ellentételezte.*

(Kulcsszavak: bolgárkertészet, mezőgazdasági kultúra, agrártörténet)

### **ABSTRACT**

#### **The Bulgarian gardening at Pécs (a review)**

**I. Király**

Kaposújlak, H-7522 Hunyadi J. u. 20.

*The Bulgarian gardeners first came to Hungary in the second half of the 19<sup>th</sup> century. Bulgarian gardening (market gardening) as a concept became generally accepted in connection with their production. It means a watering, tillage-land market gardening. The gardeners who settled down in Pécs in 1878 belonged to the first generation. Until the Second World War other newcomers came by instalments. Their production followed the Hungarian eating habits and so it changed significantly. The Bulgarian gardening carries a lot of cultural marks, the traditions of the 5-6 thousand years old irrigation gardening, the Roman, Turkish and the climatic and natural effects, to which they had to conform to in Bulgaria. The foundation of the Bulgarian gardening in the Hungarian agriculture meant a progressive step. The provision of the Hungarian towns with the gardening products was undisturbed and cheap because the producing technology of the*

*Bulgarian gardening not only raised the efficiency but it produced ten times more products in a unit area than the Hungarian peasants. Their great diligence is clearly shown by the fact discovered by economists that 10 million gold crowns were exported from Hungary in the Monarchy era without any compensation.*

(Keywords: Bulgarian gardening (market gardening), agrarian culture, history of agriculture)

## BEVEZETÉS

A vidéki városok mellett létesült bolgárkertészetek feltérképezése a mai magyar agrár-történetírásnak még nagy adóssága. Eddig nagyjából a következő helyek bolgárkertészetéről jelentek meg ismertetések: Nagybecskerek, Temesvár, Arad, Nagyszében, Torontál-Almás, Baja, Esztergom, Kósa (Néprajzi Lexikon, 1977).

A Dél-Dunántúlon volt bolgárkertészet, Kaposvár környékén több is, Nagykanizsa mellett szintén. A Balatonhoz közel, nevezetesen Balatonkilitiben akkor létesült bolgár rendszerű kertészet, amikor a tó az első világháború előtt Magyarország üdülési régiójává vált. Jelentőségét egyetlen korabeli piaci adat világítja meg kellően: a paradicsom ára a kiliti 30 holdas kertészet előtt kilogrammonként 1 forint 10-20 fillér volt. Ezt az árat 10-20 fillérré nyomta le a bolgárkertészet.

A mai ifjúságnak, de a középkorúaknak is, nem sokat mond az, hogy bolgárkertészet. A fogalom nem régi, alig több mint 100-140 éves. Tényleges tartalma azért mosódott el az utolsó évtizedekben, mert egyrészt olyan kertészt már nem lehet találni, aki teljes mértékben a hagyományos bolgárkertészkedést űzné, másrészt pedig közöttük már nincs olyan, aki megőrizte bolgár nemzetiségét. Egy évszázaddal ezelőtt az egyszerű embernek a bolgárkertészkedés sajátos öntözéses kertészetet jelentett. Már előttük létezett olyan kertészet - mondhatja a történeti irodalomban jártas -, ahol öntöztek. Valóban, a német nemzetiségű kertészek öntöztek, mégsem beszélünk "németkertészetről". Mi tehát a bolgárkertészet történeti lényege, mivel érdemelte ki, hogy még az egyszerű emberek között is fogalommá vált?

A pécsi Gazdasági Néplap 1878-adik évi októberi számában riportot olvashatunk "Bolgárkertészeinkről". Miért éppen ekkor, és sem nem később, sem nem korábban jelent meg ez a riport?

A törökök kiűzése után először a XVIII. században települtek be hazánkba bolgárok. A török zaklatások elől menekültek először a Havasalföldre, majd onnan Krassó-Szörény és Temes megyébe. A Karas folyó völgyébe települtek le egymáshoz közeleső falvakba és ennek következtében még a XIX. század közepén is őrizték régi nemzeti viseletüket, ill. még mindig tartották a rokoni kapcsolatokat a szülőfölddel Bodor (1914). Azt lehet mondani, hogy ők voltak azok a pionírok, akiket a XIX. század második felében már rajokban követtek újabb bolgár csoportok. Minden valószínűséggel rajtuk keresztül szereztek tudomást az óhazai bolgárok arról, hogy érdemes Magyarországon szerencsét próbálni. A XVIII. században letelepült krassó-szörényi bolgárok népviselete és népszokásai arra utalnak, hogy a betelepülők ősi lakhelye megegyezett a Tirnovo környéki kertészekével. A letelepült bolgárok olyan jól érezték magukat, hogy településeik fejlődtek, számuk 1870-ben több volt, mint a magyaroké Krassó-Szörény megyében. A történeti folyamatnak az egyik oldala tehát az, hogy hazánk többet kínált, mint Bulgária. Fel kell azonban tenni azt a kérdést is, hogy milyen változások mentek végbe a bolgár társadalomban, amelyek a lakosságot arra

kényszerítették, hogy lakhelyéről elvándoroljon. Afölött is el kell gondolkoznunk, hogy miért is lettek a bolgárok kertészek.

A kertészet széleskörű meghonosodását Bulgáriában motiválták a természeti feltételek (klíma, talaj és domborzat), ill. az is, hogy nekik a náluk 500 évig állomásozó török csapatokat élelmezniük kellett. A mohamedán étkezési szokások, a viszonylag kevés termőföld, a nagybirtok nélküli parasztság, akiknek a birtokai szüntelenül aprózódtak, arra készítették a bolgár parasztságot, hogy a belterjesebb kertészkedés felé forduljanak. Az egységnyi földterületről nagyobb munkabefektetéssel minél több közvetlenül felhasználható emberi táplálékot termeljenek. Így vált a bolgár mezőgazdaság fő ágazatává a kertészet.

Vajon miért a XIX. század második felében jelennek meg a bolgárkertészek a nagyobb hazai városaink mellett?

A törökök fennhatósága a Balkán felett - az 1848-as nagy európai nemzeti ébredés után - erősen megingott. Az a háborúsorozat pedig, amely Bulgária történetében 1877-től az első világháború végéig tartott, a nemzeti függetlenség megteremtésén túl azt is előidézte, hogy a bolgár parasztság, a hosszú török katonai feudalizmus után, polgári életformát akart megteremteni. A balkáni viszonyok, a kevés és kis lakosságú bolgár városok a belső piacon nem adtak létalapot árutermelő konyhakertésznek. Így természetes volt, hogy a környező országokba áramlott ki az a konyhakertész népesség, akiket mi bolgárkertészeknek nevezünk, és akik hazai földön csak szűkös megélhetésre számíthattak volna. Jutott belőlük Oroszországba, de a világ más tájaira is. Hazánkba a kiegyezés után egyre sűrűbb rajokban érkeztek. Ott béreltek földet, ahol a városi fejlődés miatt a lakosság egyre több konyhakerti árut igényelt. A fejlődő ipartelepek és a városi kertek sűrűbb beépítése, a városi lakosság növekedése, a XIX. század második felében nagy keresletet idézett elő konyhakerti árukra. Ezt a megnövekedett igényt, a környező falvak batyuzó paraszti kereskedelme már nem tudta kielégíteni, Néprajzi Lexikon (1977).

Tehát elmondható, hogy a hazai belső piaci szükségletek növekedése konyhakerti áru termelésére ösztönözték a mind nagyobb számban bevándorló bolgárokat. Bolgár oldalról a nemzeti ébredéssel párhuzamosan futó polgári törekvések ösztönözték azt az elvándorlási formát, amikor a család ott maradt az ősi lakhelyen és csak a férfiak mentek el a környező országokba tavasztól ősziig kertészkedni, hogy aztán télre ők is visszatérjenek a család lakhelyére. Már 1873. elején Bartók Béla zeneszerző nagyapja, Bartók János, a nagyszentmiklósi földművesiskola igazgatója, arról tudósított, hogy ez év tavaszán 18 ezer bolgár kelt át a Dunán, Agrártörténeti Szemle (1981), Baranya megyei Levéltár Gazdasági Egyesület, Gazdasági Lapok (1873).

### **A PÉCSI BOLGÁRKERTÉSZET**

Az 1878-as évben a Pécssett megtelepülő 14 fős bolgár kertészcsapat talán azért is jött szívesen Pécsre, mert a Mecsek déli lejtőjének mediterrán klímája hasonlított a balkáni hegyek közé beszorult folyóvölgyek napfényes időjárásaihoz. Pécs nyugati szélén, a Zagyva folyótól kb. 100 méterre 10 kat. hold földön kertészkedtek. A terület lapos, nedves, homokos és sok évben áradásos volt. A bolgárok megérkezése előtt ezen a területen mezőgazdasági termelés folyt. Először megtisztították a területet a gyeprögöktől, a szármaradványoktól, majd felszántották. Érett istállótrágyát vásároltak, azt kiszórták a talajra, végül pedig beásták.

Az első pillanatra szembeszökik, hogy a földet felszántották, majd a trágyázás után újra felásták. A magyar paraszt szemével nézve mindez feleslegesnek látszik. A kezdeti talajlazítás a későbbi öntözést szolgálta. A mélyenfekvő területnek amúgy is tömör talaja volt, ha ezt a kezdeti erős talajlazítást nem végzik el, az öntözés még jobban tömörítette volna a talajt. Az öntözéses kertészetben az állandó talajlazaságnak nagy a jelentősége, mert enélkül a talaj nehezen melegszik fel, de a levegőtlen talajban a tápanyagkészlet is nehezen bomlik le; a növények satnyán és későn fejlődnek a tömör talajban. Az öntözés miatt egyébként is a leglazább talaj is tömörré válik, ezért a bolgárkertésznek vérévé vált az állandó kapálás.

Ahogy birtokba vették a területet, az első dolguk az volt, hogy a Zagyva folyóig egy félhold alakú árkot ástak. Az árok olyan mély volt, mint a Zagyva medre. A félhold alakú árok végébe két ló erejére alapozott vízemelő kereket építettek fel. A lovak erejét a vízemelőhöz járgányos erőátviteli szerkezet juttatta el. Itt egy pillanatig meg kell állni, mert ez a vízemelő szerkezet (a járgány kivételével) rokonítható az ősi, közel 5-6 ezer éves mezopotámiai vízemelő kerékhez. Ilyen még napjainkban is előfordul a mai Irakban. Nem tudjuk, hogy az egykori török birodalomban - melynek része volt Irak is -, hogyan jutott el a vízemelő kerék elve Bulgáriába. Az ősi modellnek azonban csak az alapötlete maradt meg, illetve jutott el oda. A járgány új elem a mezopotámiaihoz képest, mert latin hatásokra a középkorban élte virágkorát. A helyi erőforrásra (itt, állati erő) a Tigris és Eufrátesz partjainál különösen a felső, szárazabb folyószakasz mentén nem volt szükség. A folyó sodrása ott oly erős volt, hogy képes volt a folyó medréről a vízkerék a vizet is kiemelni. Mind Bulgáriában, mind Magyarországon a folyók vízének helyzeti energiája kevés volt ennek a műveletnek az elvégzésére, ezért kellett lóval hajtott járgányt beiktatni. Ennek alapötlete az, hogy függőleges tengelyt körbejárva a lovak mozgatnak egy erre a tengelyre ráerősített fogaskereket (amely készülhet akár fából is) és egy másik kúpkerék-rendszerű fogaskerekre viszi át a lovak erejét. Ez a kúpkerék annak a vízszintesen elhelyezett tengelynek az egyik végére van erősítve, amelyiknek a másik végén a vízemelőkerék van. Ennek kanalas lapátjai az alsó helyzetben megmerítkeznek a folyó vízében, felemelkednek a felső holtpontra, majd ott egy deszkavályúba kiborulnak. Ebből a víz elfolyik ahhoz az árokrendszerhez, amelyből alááztatják a kertészet talaját. Mindezek így együtt: a deszkavályú, az áztatásos öntözés, a termőterületre ásott kvadrátos öntöző árkok, a félhold alakú árok a folyótól a vízemelő szerkezetig, arra utalnak, hogy a bolgárkertészet gyakorlata sokféle kultúra hatásából alakult ki. Megtalálható benne az antik társadalmak földművelési tapasztalata, a szlávoké - amelyben oly fontos szerepet játszott a kézi erő - és végül a török hatások sem elhanyagolhatók.

A bolgárkertészek öntözési gyakorlata nagyon érdekes, mert a kerti földeket mindig úgy választották ki, hogy a terület enyhe (1-2 ezrelékes) lejtést mutasson. Így az árkokba vezetett vízzel - viszonylag kevés emberi erővel - addig tudták áztatni a talajt, ameddig akarták. Az áztatás kezdetét azzal indították el, hogy az árkok apró töltéseit kapával átvágták, majd amikor a talaj eléggé nedvessé vált, az árok töltését újra helyreállították. Éppen azért beszéltek a bolgárkertészek egy-két vagy több kapás földről, mert a lejtéstől függően egy vagy több emberre volt szükség az árkok nyitására, illetve zárására. Bár az idézett riport nem írta le részletesen az öntözés technológiáját, azt a szakirodalomból mégis jól ismerjük. Technológiáról beszélni kissé anakronisztikusnak hangzik, mert kevés a technika és még sok a kézi, ill. az állati erő, mégis a magyar mezőgazdaság gyakorlatához viszonyítva jogosnak látszik a megállapítás, hogy a magyar mezőgazdaságban még ennyi technika sem volt. Az

öntözőkerék, a kvadrátos árkok új technikát és új látványt jelentettek a magyar mezőgazdaságban a múlt század második felében, ezért nagyon helyénvaló az öntözéses kertészetnek ezt a formáját bolgárkertészetnek nevezni Révész (1915), Czibulya (1987).

A pécsi riportból tudjuk meg, hogy az öntözést nemcsak a fejlődésben lévő növények vízigényének kielégítésére használták, hanem vetés vagy dugványozás előtt is, a magok, illetve a palánták jobb kelése, eredése érdekében. A talaj átáztatása után az említett műveletekkel addig vártak, amíg megszikkadt.

A bolgárkertészek piacképes, kelendő áruinak a titka az volt, hogy a növény a tenyészidőszakban sohasem szenvedett vízhiányban. Ez ahhoz is hozzájárult, hogy árujuk nem törődött könnyen, sokáig friss maradt. Igaz, hogy ízre áruik sokszor rosszabbnak mutatkoztak, mint a nem öntözöttek. Éttermek, szállodák inkább a paraszti kertészetekből vásároltak szívesebben. A bolgárkertészek a városi piacokon voltak verhetetlenek, mert ott nem a zöltségek íze, hanem az áruk látványa határozta meg kelendőségüket.

Természetesen ők sem öntöztek minden növényt. Nagy és általános öntözést a talaj csak akkor kapott, ha szárazság volt. De ilyenkor sem mindig, csak 3-4 naponként. Nagyon vigyáztak arra, hogy a növényeket ne öntözzék agyon, ahogy ők mondták: a növény ne zabálja magát tele vízzel. A nagy öntözés sem tartott 2 óránál tovább. Érdekes, hogy a tököt reggel, az uborkát délben, a káposztát este öntözték. A retket és a paprikát reggel öntözték. A babot, amely a bolgárkertészek saját fogyasztásában is fontos szerepet játszott, csak a virágzás után árasztották el vízzel. A zellert és a hagymát valósággal fűrésztöttek a vízben. A saláta fejlődésének első szakaszában csak kevés vizet kapott, ahogy levelei nőttek, úgy egyre többet.

A pécsi bolgárkertészek is örökké kapáltak, a földet lazán tartották. A szerszámaik alkalmazkodtak ehhez a földművelési módhoz. A gyomok irtására, az árkok ki- és bekapálására kerek élű, széles kapát használtak. A többi szerszámuk inkább a talajlazítást szolgálta. Gaz nem volt a kertjükben. Ha figyelembe vesszük, hogy a kertészcsapat maga értékesítette a megtermelt áruját, és azt is, hogy csak férfiak jöttek el otthonról, így ők maguk főztek, akkor a 14 fős csapatra eső 10 kat. hold kert bizony nem kevés munkát adott; majdnem azt lehet mondani, hogy egy kat. holdat művelt meg egy ember. Persze a kooperáció a munka termelékenységét rendkívül megemelte. A csapatban dolgozó emberek között a legjobb munkához kellett alkalmazkodni. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy a bolgárok táplálékának nagy részét a kert adta (kivéve a kenyeret és a kevés birkahúst, amit fogyasztottak) és hogy nyáron négyszer étkeztek, akkor a 14 fős csapatból legalább két férfi az étkezést kellett, hogy kiszolgálja. Ha azt nézzük, hogy minimum két fő a piacokon értékesített, egy ember működtette a vízemelő kereket, akkor a riportot készítőnek az a benyomása, hogy a bolgárkertészek munkája szapora, nagyon is reális megfigyelés volt. Ennyi földet konyhakerti növényekkel művelni és azt az árumennyiséget piacra előkészíteni, ami az öntözéses kertészetből kikerült, nem lehetett más módon elvégezni, csak szorgalommal. Ez váltotta ki a riporterből a szapora jelző használatát. Ennek történeti jelentősége szerfölött nagy.

A magyar paraszt munkatempója, különösen az 1848-as jobbagyfelszabadítás előtt komótos, kényelmes volt. Az úr dolgában természetesen nem kellett megszakadni. 1848 után még sokáig ez a munkatempó volt az általános a magyar mezőgazdaságban. A bolgárkertészek megérkezését majd mindenütt Magyarországon a parasztság az első pillanatokban gyanúval, lebecsüléssel nézte. Miután a sikeres termelés és értékesítés igen gyorsan meggyőzte a magyar parasztságot arról, hogy a bolgárkertészek földművelési kultúrája sikeresebb és fejlettebb, mint a hazai, egyben világhosszá vált az is,

hogy a feudális mezőgazdaságra jellemző lassú munka a tőkés versenyben nem tudja a helyét megállni. A magyar parasztság birtokainak jelzálogterhe ebben az időben rohamosan nőtt, kisgazdaságok kerültek újra, a felszabadult jobbágyság jelentős része nem tudott a maga lábán megállni, mert nemcsak kevés volt a földje, de termelése és munkakultúrája sem tudott alkalmazkodni a tőkés viszonyokhoz. Ilyen történeti pillanatban a bolgárkertészek megjelenése a magyar mezőgazdaságban rendkívül progresszív jelenség volt. Nagy szorgalmuk mellett igénytelenek voltak a táplálkozást, a ruházódást illetően, nagyon takarékosan éltek. Táplálékukból hiányzott a sertés, főleg kerti növényeket fogyasztottak, nagyon egészségesek és erősek voltak. Ennek a jelentősége pedig a paraszti termelésben óriási. Magyar közgazdászok vették észre, hogy évente kb. 20 millió koronát visznek ki a bolgárok anélkül az országból, hogy ezt a deficitet valami is ellentételezte volna a fizetési mérlegben. A magyar nagybirtokos osztály is gyorsan felismerte a jelenség lényegét, hiszen a pécsi riport nem véletlenül a Gazdasági Egyesület népszerű lapjában látott napvilágot. A magyar nagybirtokosok példaértékűnek tartották minden szempontból a bolgárkertészek munkáját. A földművelési kormányzatra nyomást gyakoroltak, hogy magyarok is folytassanak bolgárrendszerű kertészkedést. Sőt, maga a nagybirtokos osztály is igyekezett a bolgárkertészek megjelenéséből hasznot húzni. Értéktelen, nedves réteket igen jó bérleti árak mellett adták ki a városok közelében nekik *Surányi* (1981), *Végh* (1916).

De térjünk vissza a riport ama részéhez, amely a bolgárkertészkedés lényegét adó öntözésről szól. A paradicsomot a magyar szokásoktól eltérően természetkezelték. Nem használtak karót, a paradicsomot hagyták a földön elfutni. Itt a melegebb talajú bolgár termesztési mód tűnt fel a riportereknek, hiszen Magyarországon a paraszti gyakorlat, hogy a paradicsomot karóval természetkezelték, nem tette lehetővé a paradicsom szántóföldi termelését. Ez a gát pedig sokáig fékezte a magyar élelmiszerfeldolgozó iparban a paradicsom-konzerv előállítását. Így aztán a bolgárkertészkedés meghonosodása évtizedes késéssel ugyan, de visszahatott a konzerviparra is.

A pécsi bolgárkertészek fő terménye a hagyma volt. Mindez azt mutatja, hogy az a kertészcsapat, amely Pécssett termelt, az első Bulgáriából kirajzó nemzedékhez tartozott. Ugyanis a bolgárok étrendjében a hagyma és a hagymaleves sokkal fontosabb, mint a magyarokéban. Később, közeledve az első világháborúhoz, a bolgárok a kerti termesztésben alkalmazkodtak a magyar étkezési szokásokhoz és a termelési profiljukban a hagyma helyét a paprika foglalta el. Paprikatermesztésükben is a zöldpaprika volt a fő helyen, hiszen a pirospaprika termesztése egész évi itt tartózkodást kívánt meg, ők pedig télre családjaikhoz mentek vissza. A hagymát is zölden értékesítették. Az első termést, amelyet gondosan csomókba kötöttek, április-májusban árulták. A zöldhagymát dughagymáról termelték. Utóbbit magról az első évben megtermelték, majd a következő évben szakaszosan ültették ki így vált folyamattá a termesztés. Mint ahogy *Végh* (1916) írja, „...a bolgár kertnek egy fő elve a Horror vacui, magyarul, sehol ne legyen soha üresen. Ha kivágta a nyári fejest, helyette mindjárt oda tűzi a kései kelt.”

Földjeiket nem hagyták pihenni, üresen sohasem állt egy ágyás sem. A kiszedett termények helyére újakat vetettek vagy ültettek. Persze olyan fajokat és fajtákat, amelyeknek a termesztésével a mi klímánkban nem futottak ki az időből, azaz nem a fagy martaléka lett, hanem még a tél beállta előtt áruként értékesíthető volt. Az ilyen vetéscserével, amely teljesen alá volt rendelve a kereskedelmi igényeknek és érdekeknek, a bolgárok haszna nagy volt. Holdanként elérték a 300-400 koronát. Ez legalább tízszerese volt a magyar parasztság nyereségének *Czibulya* (1987).

Sajnos a pécsi bolgárkertészek további sorsáról még eddig nem sikerült későbbi adatokat feltárni. A Baranya megyei Gazdasági Egyesület iratanyaga nem tartalmaz idevágó adatokat. Nem is tartalmazhat, hiszen a bolgárkertészek nem voltak kapcsolatban ezzel a társadalmi szervezettel. Bár a gazdasági egyesület munkaprofiljában éppen a kezdeti időszakban a kertészet nagyon fontos helyet foglalt el, a konyhakertészet egészen alárendelt jelentőségű volt. Tevékenységük fő területe a gyümölcskertészetre vonatkozott. A jobb fajta gyümölcsfák és azok gondozása kötötte le a figyelmüket. Meg kell azt is mondani, hogy az ezen a területen tanácsokat adó személyek az esetek túlnyomó többségében falusi tanítók. Egyetemet végzett kertésszel nem is találkoztam a kutatásaim során. A szegényes adatbázis ellenére a helyi történeti kutatásnak a feladatai még fontosabbnak tűnnek, mintha bővében lennének az adatoknak. Nem voltam abban a helyzetben, hogy a pécsi sajtót ebből a szemszögből átforgassam. Az remélhető, hogy ez hoz új adatokat, ill. a megyei levéltár más iratanyagában várható, hogy újabb adatok kerülnek elő. Jó lenne, ha valaki vállalkozna az egykori termelési hely bejárására, sőt mi több, a helyi emlékezők segítségével és a néprajz módszereivel újabb adatokat nyerhetnénk. A kérdés közel sem történeti jelentőségű, hiszen Pécs piaca mindig drága piac volt, amit annak lehetett köszönni, hogy a Duna-Tisza közéről érkezett a zöldségféle nagy része. Érdekes lenne a korabeli lapok segítségével megvizsgálni, hogy a bolgárkertészek pécsi megjelenése után estek-e az árak a pécsi piacon. Éppen ezért ezt az írásomat gondolatébresztőnek szántam, a helyi történeti kutatás ifjú szakembereire vár a feladat, hogy az ismereteket bővítsék és egyben a mai kertészeti szakembereknek modellezhető mintákat nyújtsanak.

## KÖVETKEZTETÉSEK

A magyarországi bolgárkertészetek irodalma és a bolgárkertészethez kapcsolódó történeti forrásoknak a mennyisége igen tekintélyes. Szerény kis cikkem végén nem lehet feladatom, hogy ezt a nagy irodalmat és a történeti forrásokat akár vázlatosan is megadjam. Jegyzetemet mindössze arra korlátozom, hogy a cikk legfontosabb vonatkozásaiban néhány nyomtatott történeti anyagra a tisztelt olvasó figyelmét felhívjam.

A bolgár parasztság egésze nem kertész-parasztság. Ez a téves nézet éppen azért vert gyökeret a magyar közvéleményben, mert a bolgárkertészek nagy jelentőségre tettek szert az első világháború előtt. Bulgária mezőgazdaságában, sőt külkereskedelmében a kertészeti termelés jóval fontosabb volt, mint hazánkéban. Ott a virág- és a gyümölcskertészetenek nem csak hagyományai, de figyelemreméltó termelési kapacitásai voltak. A konyhakertészet jóval jelentéktelenebb, mint amilyenek a magyarok előtt feltűnik.

## IRODALOM

- Gazdasági Néplap (1878). Bolgárkertészeink c. riport. 10.  
Bodor (1914). Délmagyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra. Budapest.  
Néprajzi Lexikon (1977). Budapest.  
Agrártörténeti Szemle (1981). 3-4.  
Baranya megyei Levéltár Gazdasági Egyesület ,Gazdasági Lapok (1873).

Révész (1915). A hazai bolgár és bolgár rendszerű kertészetek statisztikai ismertetése. Budapest.

Czibulya (1987) Bolgárkertészet magyar földön. Budapest.

Czibulya (1987) Bolgárkertészet magyar földön. (Csoma Zsigmond: "A könyv történeti háttere") Budapest.

Surányi (1981) Bolgárkertészetek Cegléden. Agrártörténeti Szemle 1-2.

Végh (1916) Bolgárkertészet. Budapest.

Levelezési cím (*Corresponding author*):

**Király I.**

Kaposújlak, 7522 Hunyadi J. u. 20.